

Efemèrides, homenatges i divulgació de la ciència. Algunes reflexions entorn a l'obra de teatre *Sabbath: el metge de València* (PUV, 2025), de Manuel Molins, i la figura del metge convers valencià Lluís Alcanyís (c. 1440-1506), representada a la Nau de la Universitat de València, 2 de juny de 2025.

Quan una benemèrita institució valenciana compleix el seu centenari, o uns quants centenaris, els pitjors dels presagis poden esdevenir realitat; ves a saber quina cosa inventaran les autoritats per tal de celebrar l'efemèride! A ocurrències extemporànies hi estem ben acostumats, els valencians i les valencianes. Aquest any 2025, la Universitat de València commemora el seu 525 aniversari i, d'entre els actes que han tingut lloc per fer més lloable la fita, un ha estat gratament sorprenent. Es tracta de la publicació i representació de l'obra teatral *Sabbath: el metge de València*, del dramaturg valencià Manuel Molins. Es tracta d'una obra inspirada en una part de la biografia del metge Lluís Alcanyís, que, tot s'ha de dir, ja disposa d'una altra obra que ficcionava la seua vida, la novel·la publicada el 2014 per l'editorial Bromera i escrita per Joan Olivares. Benvingudes siguen aquestes iniciatives que poden cridar l'atenció sobre un personatge històric que mereix tot el reconeixement i el record. I és que el metge en qüestió, d'origen xatívi, per a la majoria dels valencians no és més que, precisament, el nom que rep l'hospital de la capital de la Costera. És una realitat, aquest desconeixement, que podríem fer extensible a un altre cèlebre metge, Arnau de Vilanova (c. 1240-1314), que dona nom, en aquest cas, a un hospital de la capital.

Per als qui ens dediquem a estudiar la història de la medicina de l'antiga Corona d'Aragó, ben al contrari, Lluís Alcanyís representa una de les figures més significatives i que més atenció ha suscitat entre els investigadors. Fou un metge reputadíssim de les acaballes dels temps medievals i l'albada dels temps moderns, al servei de la ciutat de València, per a la qual fou lector de l'escola de cirurgia en tres ocasions, examinador de metges durant deu anys i el primer catedràtic de medicina i cirurgia de l'Estudi General, càtedra immediatament convertida

en dues: la primera de la qual, la de principis de medicina, va ocupar fins a 1504. Això sense oblidar que també fou metge del rei Ferran II (el Catòlic) des de 1469, de la seua esposa, la reina Isabel, i també dels seus fills. Fou nomenat en 1490 «dessospitador» vitalici de la ciutat de València i el seu terme, una mena d'inspector de ferides en processos judicials. Per reblar-ho, Alcanyís va escriure aquell mateix any el seu cèlebre *Regiment preservatiu e curatiu de la pestilència*, una obra en català destinada a la seua ciutat per tal que els seus habitants poguessen fer front a l'epidèmia que els assetjava amb els coneixements de la medicina d'aquell temps. També mereix consideració la seua participació en el certamen poètic en honor de la Mare de Déu convocat en 1474, concurs que donaria lloc a la que fou la primera obra impresa en llengua catalana: les *Trobes en lahors de la Verge Maria*. Sobta, amb tot, que tan llustrosa i exitosa carrera acabàs de forma tan tràgica; Alcanyís, com també la seua esposa, Elionor Esparça, van morir en la foguera per judaïtzants. Però eren temps en què el poder de la Inquisició va demostrar ser implacable i on determinats interessos van estar per damunt de la rellevància de qualsevol individu, per molt honorable i reputat que fos. La repressió inquisitorial exercida sobre els conversos és ben coneguda; tot i que ha estat molt ben estudiada des de fa temps, arran dels projectes de recerca dirigits pel professor José María Cruselles i els productes en forma d'articles i llibres que han donat, ha passat a conèixer-se amb molt de detall. Ubicar la família d'Alcanyís en aquest context és un punt essencial dins la seua biografia, i, com es veurà, central també en l'aproximació que hi ha fet Manuel Molins.

La figura d'Alcanyís i el seu *Regiment* han atret notablement erudits, filòlegs i historiadors de la medicina. Valga com a referència que l'obra ha estat objecte de vuit edicions modernes, quatre reproduccions en facsímil i una edició en microfitxes. Es pot accedir a alguna d'aquestes edicions fàcilment a internet. No és lloc ací de fer-ne les consideracions entorn al contingut i significat, cosa que ja va fer magistralment Jon Arrizabalaga en el seu estudi i edició de 2008 per als «Nostres Clàssics» de l'editorial Barcino. Aquesta era la culminació d'una tasca de recerca iniciada per l'historiador del CSIC anys abans, i que és, sens dubte, l'aproximació més completa i consistent que s'ha fet a l'autor i l'obra. Tot amb tot, s'han de reconèixer altres estudis sobre l'obra entorn d'altres qüestions, com ara la vessant lingüística, que devem al professor Antoni Ferrando. Ara bé, si el *Regiment* ha estat estudiat a bastament, no ha ocorregut el mateix amb la biografia d'Alcanyís. En aquest sentit, qui més ha renovat el coneixement sobre el nostre metge és Frederic Aparisi, i molt en particular a través del treball que va guanyar el Cinquantè premi Uriach: *Nuevas aportaciones sobre la vida del médico judeo-converso Lluís Alcanyís (c. 1440-1506)*. Caldrà esperar la monografia que Aparisi està bastint, amb encara més informació renovada, i encara amb el teló de fons de la pesta de 1490, que també ha estudiat, per poder tenir una imatge completa d'Alcanyís i la seua família, les circumstàncies que voltaren el seu èxit i l'horror a què es va veure sotmès per aquella Inquisició que havia aterrat feia dècades a València i no faria més que encalçar implacablement els conversos, generant ignominiosos episodis en el marc de la política de persecució.

Sabbath naix d'un encàrrec fet per la Fundació Lluís Alcanyís. Es tracta de la institució de la Universitat de València que gestiona les sis clíniques universitàries on els estudiants de ciències de la salut posen en pràctica les especialitats de podologia, odontologia, optometria, nutrició, logopèdia i activitat física i fisioteràpia. Per a dur a terme tal proposta, la Fundació va comptar amb Manuel Molins, un dramaturg acreditat, amb notable experiència i guardonat en molt diverses ocasions. No és la primera vegada que Molins ha de dramatitzar l'edat mitjana valenciana; amb motiu de la commemoració del centenari de la mort de sant Vicent Ferrer, en 2019, l'Acadèmia Valenciana de la Llengua li va encarregar una obra de teatre, que va culminar en una aposta arriscada que portava per títol *L'acadèmia dels prodigis* (Bromera, 2023). Ara s'enfrontava a un nou repte, major potser, perquè si el dominic i els seus contertulis són de sobres coneguts, Alcanyís passa per ser un personatge amb poca presència entre el gran públic, més aviat desconegut, com el mateix Molins va confessar abans de l'encàrrec. El resultat de la seua personal indagació es pot copsar en el llibre, d'una banda, i de l'altra en la representació teatral.

El 2 de juny es va presentar *Sabbath* a la capella de la Sapiència de l'edifici de la Nau de la Universitat de València. Val a dir que no va ser un acte que emplenés del tot l'aforament de la benemèrita sala, destinada a ocasions especials, però sí que hi hagué una participació remarcable, en particular de metges, més que no d'historiadors o filòlegs. No hi ha dubte que la Universitat hi havia posat tot el seu interès. La vicerectora de Cultura i Societat, Ester Alba —tot un indicador del valor que la institució donava a l'acte—, el va conduir, el va introduir i tancar, va presentar el president de la fundació, José Manuel Almerich, i l'autor de l'obra, i encara va demanar que alguns dels presents prengueren la paraula, entre els quals m'hi he de comptar per haver estat autor d'algun treball sobre Alcanyís.

A mi m'interessava molt en particular el que Molins pogués dir. El dramaturg va agrair tothom que l'havia acompanyat en aquella aventura literària, des dels promotors, la fundació Lluís Alcanyís i la Universitat de València, i també feu un esment especial als dos historiadors que l'havien ajudat a conèixer el personatge, la seua singladura biogràfica i algunes claus difícils de capir si no s'hi està familiaritzat amb la història medieval valenciana: el que subscriu aquestes línies i Frederic Aparisi, ambdós medievalistes i professors de la Universitat de València. Molins va contactar fa temps amb tots dos i ha consultat alguns dels seus treballs. A més, va reconèixer, d'una banda, que el títol de l'obra és deutor d'una afirmació d'Aparisi, que subratlla que per damunt de tot Alcanyís fou un metge al servei de la ciutat, a la qual va regalar la seua carrera extraordinària i el seu *Regiment*, i d'altra banda, que un treball de Ferragud havia estat la inspiració per a la creació d'un personatge fictici, un esclau negre d'Alcanyís que, encuriolit i ensinistrat en l'art de la medicina, esdevindria metge en terres africanes. En el torn de preguntes i comentaris, tots dos foren animats per la vicerectora a prendre la paraula per remarcar alguns punts sobre la figura i l'obra d'Alcanyís.

No foren, però, els primers en ser sol·licitats per la vicerectora. Maite Simón, editora del Servei de Publicacions de la Universitat de València, hi era i va intervenir per justificar i

reivindicar que una obra de creació aparega en el catàleg de PUV, més aviat pensat per a obres de recerca i pensament. La col·lecció «Acadèmia dels nocturns» nasqué amb aquesta finalitat, precisament, per bé que no ha crescut com possiblement hagués estat desitjable. Una altra paraula fou la del filòleg i catedràtic emèrit de la Universitat de València Antoni Ferrando, que amb motiu del 500 aniversari de la fundació de la institució acadèmica havia fet una edició del *Regiment* per encàrrec de la universitat. Ferrando ha estat el prologuista del llibre de Molins; bé, ben bé més que pròleg és un breu assaig, ple d'erudició i de ben recomanable lectura si es vol tenir un context adequat per entendre l'obra. Finalment, prengué la paraula Ximo Solano, el director de l'obra que al mateix temps va encarnar la figura de Lluís Alcanyís en la representació teatral. Solano, en un to apassionat, va parlar del repte que li havia suposat la direcció de l'obra, llavors en el moment més exigent, a pocs dies de l'estrena, i va reivindicar el teatre i, més encara si és en valencià. Val a dir que a això se sumaren més veus, per remarcar que la universitat i la societat han de fer front a la política de la Generalitat de menystenir la llengua dels valencians, forçada pel seu pacte amb Vox. El colp a les polítiques lingüístiques, la qual cosa ha soscavat els ajuts que rebien institucions com l'Acadèmia Valenciana de la Llengua, entre d'altres, ha estat dramàtic. La falta absoluta d'estima de la dreta a la nostra llengua és paorosa i, per això, la universitat ha de continuar amb el seu recolzament a la cultura en valencià. I no em detindré ací en les preguntes que va fer el públic, que, amb tot, s'ha de dir que ja podien avançar alguns dels temes que comentaré tot seguit.

Abans d'entrar en el que fou la representació, cal destacar que Molins ha fet una lectura personal dels fets biogràfics d'Alcanyís, que pretén —a banda de donar a conèixer el personatge— amb una buscada ficció, destacar certs valors com ara el de la ciència i el coneixement, la tolerància i la concòrdia i denunciar la barbàrie que estem vivint en els darrers temps, caracteritzats més aviat per just el contrari. La situació de la franja de Gaza, com a bona mostra, va ser esmentada a l'acte. Molins no ha volgut crear una biografia fidel al document, i si bé s'ha pres certes llicències, que no discutiré, n'hi ha d'altres que sí vull comentar, ben particularment des de la perspectiva de la història de la medicina i de la ciència, que poden ser d'interès per a una revista com *Actes*.

Em permetran els lectors que faça primer una breu crònica del que fou l'estrena de l'obra al Centre Cultural la Nau, la seu de l'antiga Universitat de València, el 16 de juny. No sent jo ni crític teatral ni cap expert en la matèria, vull, en tot cas, donar algunes impressions generals. Així, cal dir que només la comunitat universitària hi estava convidada a la representació. La veritat és que l'aforament podria haver estat molt major, i no sé si es deu a qüestions de seguretat que no es va permetre una obertura a un públic més ampli. Una llàstima, en tot cas. Pel que fa a la posada en escena va ser fantàstica. Ara bé, ha estat pensada estrictament per a l'escenari on fou representada, i no s'acaba de veure com es podrà desenvolupar en un altre indret si no és amb una important modificació de l'escena. El públic, en accedir, s'enfrontà directament a l'escenari que anava a contemplar durant tota

l'obra. Sobre un sòl negre, cendrós i rocós, gairebé volcànic, deambulaven els protagonistes vestits de blanc; el contrast era fort i encara més quan els vestits quedaven tacats d'un roig que rajava del cel i impregnava cabells, cares i robes en els moments més dramàtics de l'obra. L'efecte resultà impressionant i colpidor; no em vaig poder estar de fitar tots els detalls que podia mentre va durar l'obra, un sospir.

Presentes sempre en l'escena, els actors i les actrius hi representaven algun paper mentre no els tocava intervenir, ni que fos una mirada, un gest o caminar pel tapís ennegrit. I encara diversos càmeres els perseguien i els seus rostres es veien projectats en pantalles circulars en les cantonades altes del claustre. I això calia, perquè la mateixa escultura que ocupa la part central del pati, dedicada a Joan Lluís Vives, apartava de la vista d'una part del públic els protagonistes, que només podien observar-se en pantalla. Hi participen vuit personatges principals (Lluís Alcanyís; l'esposa, Elionor Esparça; els fills, Francesc i Jerònima; la criada i delatora, Marta; l'esclau, Babukar; el monjo franciscà i bon amic, fra Llorenç; i Joan Lluís Vives, amic de la família). Tot comptant amb les veus, magnífiques al meu parer, d'un cor de dèsset homes, també actuant, que envoltava i acompanyava les escenes des de l'arribada mateixa del públic. Cal subratllar l'absència, possiblement molt intencionada, de cap element representatiu de la Inquisició; cap personatge la representa, tampoc cap símbol clarament perceptible. En realitat no hi hagut cap incursió en la tortura o el final fatídic en la foguera, però no s'ha d'oblidar que el sòl que trepitgen és cendrós, que hi ha un munt de llibres llançats a una vora i que el destí l'estan transitant durant tota l'obra. Els símbols fan el paper.

Les escenes se succeïen sense cap tipus de cesura, concatenades i sense cap pausa fins al final i transiten per la presó inquisitorial (llegiu el llibre d'Albert Toldrà, *El Monstre*, si voleu fer-vos una idea); la casa de Joan Lluís Vives a Bruges, en 1530; i el menjador, l'estudi i la biblioteca de la casa dels Alcanyís a València (podeu veure l'inventari de la casa i de la magnífica biblioteca editat per Lluís Cifuentes al llibre d'Arrizabalaga). Són escenes dramatitzades per bons actors i actrius que han entès el dramatisme de la situació que volia transmetre l'autor: la confiança cega d'Alcanyís en la seua fe, les seues amistats i contactes, el seu treball, els dubtes, la por... Deliciosa interpretació la de Jerònima, si em permeteu la debilitat, lectora fervorosa d'Erasme i vestida de la folia, que exerceix un contrapunt a la severitat de personatges com els seus pares.

Vull, finalment abordar críticament els elements relacionats amb la història de la cultura, de la medicina i de la ciència que apareixen a l'obra, la part que ens pot interessar en particular en aquesta revista. L'obra hi dedica dues escenes principalment: la primera és l'acte cinquè, «Aula de l'Estudi General», i la segona és l'acte novè, «Sala de dissecció d'un hospital». També algunes escenes ocorren en llocs importants per a l'estudi de la medicina i l'activitat intel·lectual com també espiritual com ho són l'estudi i la biblioteca de la casa, però hi tenen més aviat una funció d'emmarcar una escena que té un contingut no estrictament científic. Estic convençut que Molins no volia fer de cap manera una obra de divulgació científica, sinó simplement emprar aquests elements, del tot necessaris tractant-se d'un

personatge que dedicà tota la seua vida a la medicina i que desenvolupà una influència tan gran. Igual que a la resta de l'obra, el dramaturg es pren les seues llicències. Però, en aquest cas, aquesta llibertat és contraproductiu; s'ha de tenir present que el públic, sabedor que l'autor s'havia documentat per a escriure l'obra i que s'havia capbussat en alguns estudis especialitzats, entendrà, per força, que Molins pretén també dur a terme una labor pedagògica i que això que explica sobre el tema científic i mèdic és del tot versemblant. Posaré un exemple perquè se m'entenga. En diverses ocasions he participat en cinefòrums on es tractava la cèlebre pel·lícula *El médico*, basada en la novel·la de Noah Gordon. Els qui hi acudien estaven convençuts que una pel·lícula plena d'anacronismes mostrava una realitat històrica, i que a més confirmava el que ja es tenia el convenciment que era així: la religió ha estat un fre per a la ciència, i la prohibició de la dissecció anatòmica amb motius religiosos n'és una bona mostra. Són molts els treballs que han explicat amb contundència que això mai ocorregué i que no és més que un conjunt de malentesos encara sostinguts per divulgadors desinformatos i una part d'acadèmics, igualment poc escrupolosos. No m'hi detindré, ací. I no és que la dissecció aparega en *Sabbath* com una operació prohibida, però algunes consideracions que s'hi fan podrien portar a equívocs. A l'escena s'ha optat per un instrument antic no de l'època, però que el públic pot reconèixer com a mèdic, quan Alcanyís i el seu fill manipulen un simulat cadàver, en realitat un esquelet. Les imprecisions sobre el que s'hi veu i es diu són diverses.

La primera és la consideració que els companys de claustre, uns «conservadors» que es resisteixen al progrés, com Salvador Abril o Jaume Quintà, poguessen considerar Alcanyís com un individu perillós, que utilitzava un procediment «innovador» que aclaria la veritat de la natura, del cos humà que ells es resistien a acceptar. Heus ací el judici encara persistent: la necessària modernitat d'un procediment entès dins la línia de progrés continu que és la ciència. Però no s'ha d'oblidar que aquest procediment pretenia confirmar els ensenyaments del galenisme, la doctrina mèdica en vigor aquell temps, fonamentada en una concepció humoralista del cos, i no constituir-se en un procediment que esfondrés les bases d'un galenisme «equivocat». La segona consideració poc oportuna rau en el fet que l'obertura del cos en temps d'Alcanyís no era una novetat sinó que tenia una tradició llarga a Occident que cal situar en la segona meitat del segle XIII i que interessava molts públics, no només el mèdic. Artistes, filòsofs, teòlegs i jutges formaven part d'aquells que, per unes raons o altres, podien apropar-se al cadàver durant el Renaixement, en disseccions que s'anaren estenent i fent cada vegada més públiques. Precisament, ací rau la tercera qüestió problemàtica: la dissecció no era una cosa privada —per bé que també se'n feren en entorns concrets com cases de nobles—, com es mostra a *Sabbath*, sinó un esdeveniment públic que concitava una atracció notable. Certament, tenia les seues regles i els seus protagonistes. A València es va concedir en 1478 el privilegi per a poder dissecar cadàvers en l'escola de cirurgia local. És la primera vegada que a la ciutat d'Alcanyís es podia dur a terme la pràctica que ajudava en la formació dels cirurgians.

L'altra escena problemàtica és la que té lloc durant una lliçó d'Alcanyís a l'Estudi General. És ben sabut que l'escolasticisme que presidia aquell món universitari tenia un procediment que es fonamentava en la lectura i discussió de les autoritats clàssiques, la cèlebre *lectio, questio i disputatio*, interessades en la seua harmonització amb la doctrina cristiana. En l'obra, Alcanyís fa unes explicacions generals de diversos conceptes del galenisme que es posen en boca del beat Ramon Llull. És evident que l'obra no vol mostrar com l'escolasticisme era desplegat i manejat per un catedràtic de medicina, quins textos emprava i com aquesta cerimònia performativa es podia desplegar a l'aula, però l'elecció de l'autor no és gaire afortunada. Són ben coneguts quins textos de Galè o dels seus comentaristes i compiladors, bona part d'origen oriental i originàriament escrits en àrab, eren emprats, i bé es podia haver acudit a algun d'ells. La medicina lul·lista i el lul·lisme mèdic, encara poc conegut, tingueren un fort arrelament durant la segona meitat del segle XIV i al llarg del XV, però el que és ben cert és que mai va penetrar el món universitari i que més aviat fou una qüestió que va interessar a un cercle ben concret de metges no lligats a l'Estudi General.

I, per anar acabant, vull que se m'entenga bé. He gaudit amb la lectura i la representació de *Sabbath*, i els comentaris crítics que he esmentat són només una consideració sobre la cura que s'ha de tenir amb certs detalls que parlen de medicina i ciència. No tenim constància que els Vives i els Alcanyís tinguessen cap relació, tampoc si Alcanyís era un convers convençut, per posar només dos exemples, però la versemblança hi és i ajuda a reforçar empatia envers uns fets, i també sobre qüestions del present. En canvi, les consideracions sobre la dissecció anatòmica o el desenvolupament d'una lliçó en el marc universitari no ho són, de versemblants. I en aquest cas provoquen i perpetuen confusió i malentesos entre el públic, i per això crec que, un esforç com el que ha fet Molins hauria pogut culminar en una bona divulgació de la ciència, tot i que això no fos central entre els seus interessos. Així, malauradament, continuem insistint en idees que estan ben aferrades en la ment del gran públic. Fet i fet, l'assessorament directe d'un o una especialista quan hom s'endinsa en una obra de ficció mai serà debades. I, amb tot, el meu balanç general és optimista i positiu. Si Lluís Alcanyís es converteix en un personatge nostrat, en un element amb el qual els valencians i les valencianes podem connectar amb el nostre passat, i de pas poder reflexionar sobre el present, benvinguda siga la iniciativa universitària.

Carmel Ferragud

Institut Interuniversitari López Piñero – Universitat de València

ORCID: 0000-0002-9756-9257